

מספר מערכת: 331130

המשתתפים:

אדר משה, ד"ר, המחלקה לקרימינולוגיה אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
ארנפלד רחל, המכון לקרימינולוגיה, האוניברסיטה העברית ירושלים.
בזק יעקב, פרופ', כיהמ"ש המחוזי ירושלים והמחלקה לקרימינולוגיה אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
ווזנר יוחנן, ד"ר, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל-אביב, והמחלקה לקרימינולוגיה
אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
טוסון ציון, המחלקה לקרימינולוגיה אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
כהן יונה, פרופ', המחלקה לקרימינולוגיה אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
מלמד אהרן, שופט שלום ראשי לנוער, חיפה.
סבה לסלי, ד"ר, המכון לקרימינולוגיה, האוניברסיטה העברית ירושלים.
פוגאטש נעמי, המחלקה לקרימינולוגיה אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
קים ישראל, המחלקה לקרימינולוגיה אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.

השפעת התיוג בתהליך ההתהוות העצמית

משה אדר

המחלקה לקרימינולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן.

הגידול " של מחשבותיו, אמונותיו ודמיונותיו. אמיל קואה (1977) לימדנו, כי הדמיון, החלומות בהקיץ ודומיהם, מכוונים את האדם. אין הרצון יכול לעמוד בפניהם. ציורי הנפש השליליים או החיוביים הם כוחות מעצבים. כל אחד מאיתנו נושא בחובו את תמונת חייו. חיינו מגלמים ומגשימים את התמונה הזאת. הדמיון, המחשבה והאמונה חוקים מכוח הרצון. אין דבר, זולתי הדמיון, המחשבה והאמונה, העומדים בפני הרצון. הרצון והשכל הם, בהתאם להשקפה הפילוסופית של ברגסון (ברוקס, 1977, עמ' 11), רק תופעות השטח של הנפש, שעה שתופעותיה העמוקות של הנפש, הן האינסטינקט והדמיון. יש בכוחם של אלה לשעבד את האדם. מקורם של אלה הוא כאותה "קרקע מכינה".

השפעת התמסיר התיוגי

כלל נקוט הוא בידי רבים מהמחנכים, שאם אתה מניח שמהו יקרה ומתנהג לפי זה, וכן אם אתה רוצה שמהו יקרה ופועל למענו, הרי שהנך תורם בכך להתרחשותו של אותו מאורע, אף באותם המקרים, שבכוונתך למנוע את התהוותו. גרסין של סארטר ("כדלתיים סגורות") היה טיפוס פחדן ומלא חרדות. באותו מחזה מבהירה אינו סיראנו, התהוות זו, באומרה: "הנך פחדן, גרסין, משום שכך אני רוצה שתהיה". אינו סיראנו הגדילה לעשות. היא לא רק הניחה שמהו יקרה ופעלה להגשמתו, לאמור, היא לא רק גררה ניכוי שיגשים את עצמו, אלא אף יצרה יש מאין. לדידו של סארטר, האחר יוצר את

מבוא: גורמים בתהליך התיוגי

מאמר זה נכתב בעקבות ה"הערכה מחדש של תורת הסטיגמה החברתית" של שוהם (1980). בהערכתו זו קובע שוהם, כי על-פי הגישה הקונפיגורטיבית שלו אל הסטייה החברתית, ההסתברות להיות מתויג כסוטה גדלה כיחס ישר להתנהגות הסוטה, כלומר להפרת הנורמות. אך הסטייה הופכת לעובדה חברתית, אך ורק לאחר שהתנהגות אדם או קבוצה נתונים, תויגה כסוטה על-ידי סוכנויות הפיקוח והשליטה החברתיים. מודל הקונפיגורציה של הסטייה החברתית לפי שוהם הוא, איפוא, התנהגות סוטה + סטיגמה = סטייה חברתית. במודל זה, מהווה ההתנהגות הסוטה גורם מכין, המכורטא במונחים הסתברותיים, ותהליך התיוג הנו הכוח המזהה אשר מגבש, ובסופו של דבר מקבע, את חזונית החברתית של הסטייה, ומוציא מהכוח אל הפועל את תוצאותיה החברתיות (שוהם, 1980, עמ' 135).

במאמרנו זה ברצוננו להוסיף חוליה מקשרת, ולדעתנו חיונית, למודל של שוהם. נראה לנו להדגיש את מה שאנו קוראים "הקרקע המכינה". ה"קרקע המכינה" היא בית-הגידול של ההווייה העצמית. ה"קרקע המכינה" מעוררת בנו תהליך פנימי של השפעת עצמו על עצמו. קבלה של גירוי חיצוני היא במקרים רבים תהליך פאסיבי. מאוחר יותר, יכולה הקבלה הפאסיבית הזו להיפך למערך אקטיבי שיצור תחושה מסוימת. התנאים לכך יובהרו בהמשך.

ה"קרקע המכינה" של הפרט היא "בית

אדם מתפקד מכוח רצונו. בתו איכדה את עצמיותה ואת עצמאותה.

לוסי: לא נראה (לי) שיש לזה איזה פתרון... לא נשאר איזה שהוא דבר לעשותו... איזו שהיא תקווה לעשות משהו" (עמ' 56). אכן, הפתרונות היחידים, שעמדו בפניה, כתולדה מתמסירי האב, היו לא להיות (להתאבד) או לחלות. לוסי חלתה בסכיזופרניה.

כולנו נולדים בסביבה אנושית זו או אחרת. הדימוי העצמי הוא תולדה אינטגראטיבית בין מה שהעניק לנו הטבע לבין מה שאנו יונקים מהסביבה באופן ישיר או עקיף: הסביבה מעניקה לנו את דימויינו באופנים שונים. אחד מהם מתבטא במערכת התיוגית (הסטיגמאטית). התפתחותנו מינקות לזיקנה, מלווה בשלבים של ילדות, התבגרות ובגרות. כולם מלווים בחותם מיוחד המחייב את נושאו לנהוג על-פיו. המערכת מתייגת אותנו ומלמדת אותנו לנהוג בהתאם לציפיותיה. "תפארת בחורים כוחם והדר זקנים שיבה" (משלי, כ', 29). ככל שלב משלבי החיים עלינו למלא את שהוטל ונקבע על-ידי המוסכמות החברתיות. בכלל, החברה אוהבת את הטיפוס השכיח, הקונפורמי, החביב, המתנהג בהתאם למוסכמות המקובלות. החברה אינה אוהבת את הסוטים, את הפרטים הבעייתיים, את החדשנים או את המרדנים, את הנסוגים או את הלא יציבים.

הגורמים היוצרים את ההתהוות התיוגית התיוג הנו צורך נפשי וחברתי כאחד. חשוב לכל פרט, כי יידע מי הוא ומי הוא זולתו. נמנע מהאדם לתפקד כיאות, אלא אם כן יידע בפני מי הוא עומד, אל מי הוא פונה, ובכלל, כיצד האחרים רואים אותו וכיצד הוא חש את עצמו ומהו מעמדו.

הכל מתייגים את הכל. יש כדינאמיות התיוג בכדי לסייע בהתהוותה של העצמיות על גווניה השונים. אנו מתייגים את זולתנו, כדי לדעת כיצד להתייחס אליו. אנו מלמדים את הילד לראות אותנו, כאב, כאם, כמורה, כרופא,

זולתו. אחר מצליח לעשות זאת, משום שיש בכוחו לאבן את ה"אני" של הזולת ולהתוות לו את דרך הבחירה. מכאן, שלדעת סארטר, באותם מקרים מסוימים, הופך האחר לגהינום של "אני" הזולת.

ב"מיתח אושר", לאלבר קאמי (קאמי, 1980, עמ' 135), שם המחבר כפי גיבורו, מרסו, את הדברים הבאים: "אין אדם נולד חזק, חלש או תקיף. אדם נעשה חזק, אדם נעשה צלול דעת. הגורל איננו באדם, אלא מסביב לאדם". אליבא דקאמי, הסביבה היא היוצרת את הגורל. היא המעצבת את אותה הווייה מסוימת, הקרויה אדם פלוני. הסביבה כונה את אופיו של הפרט, שעל-פיו תחבטא התנהגותו.

לוסי סבלה מסכיזופרניה כרונית. מצבה מתואר על-ידי ליינג ואסטרסון (תשל"ז). הטרגדיה של לוסי, שהובילה להתפתחות המחלה, נבעה, לדעת המטפלים, מכך, שלוסי לא ראתה את עצמה, אלא בדרך שאביה או אמה רצו שתראה את עצמה... או כמו שאביה או אמה אמרו לה ש"הם" ראו אותה. היא נותרה חסרת-אונים. היא לא יכלה לפרוץ את המעגל הזה. היא המשיכה לשמוע את אביה... גם כאשר ניסתה, בלא הצלחה, לראות ישירות את עצמה. היא חשה, שאסור לה להיווכח בעצמה, ולחשוב כעבור עצמה. ההורים התעלמו מכל ביטוי עצמי שלה, מכל חיזוק או אישור לעצמיותה, הם זילזלו בה ולעגו לה. הם השפילו אותה ואת חבריה. "אני איכדתי, משהו כזה, את האמונה בעצמי. אני לא מקבלת שום תמיכה באיזה שהוא דבר שאני רוצה לעשות. אני מרגישה שזה משהו שמתמוטט, מין מצב שמתמוטט. בכלל אני לא יכולה (לקוות) שיהיה לי עמוד שדרה חזק". (ליינג ואסטרסון, תשל"ז, עמ' 49).

אביה של לוסי הבהיר היטב למטפלים בה, שאכן הוא לא רצה בעצמאותה. תגובותיו כלפיה היו בהתאם לכך. ברור, הוא רצה "בטובתה", על-פי תפיסתו. אין ספק שאביה של לוסי הצליח במשימה: לוסי נכשלה במאבקה על הזכות לאוטונומיה, לביטחון עצמי, לניסיון להיות

הייתי רק ממזר". בהמשך הפך ל"שעיר לעזאזל". בעקבות כך "התכרר לי שאני מעדיף בנים על פני בנות... לאחר-מכן, העדפתי גניבה על פני עמל כפיים, ולבסוף העדפתי את עולם הפשע", וכל זאת "לאחר שאתם גרשתי אותי"... שוללנות הסכיבה כלפי ג'נה, השנאה של כולם כלפיו, מוזרותו, הפגנת הסכיבה את כיעורו ועוד, הפכו את ג'נה ל"שעיר לעזאזל". הכל החל באווירה הלא מילולית והמילולית שמסביבו. הוא חש "באוויר" את שונותו, זהו הרקע, הקרקע המכינה, שבלעדיה אין מתאפשרת קליטה של תמסיר תיוגי.

הוא שומע שהוא ממזר. אין לו אבא. גם אמא זנחה אותו. הוא ילד לא רצוי. כולם מביעים זאת, אם במבע פנים, אם במבט עיניים, אם בתנועת ידיים, ואם בפה מלא. ולא עוד, אלא שיש הרוצים להעניק לו מתח-יד, אך אין היא של חסד, כי אם מלווה בתחושה של דחייה. לא פעם הרגיש בכך. יש ופיו של הדובר אליו נטף מור, אך עיניו הבזיקו בו ודחייה. ככל ילד אחר בגילו הוא מבטא את עצמיותו בשליטה על החומר: הוא שובר והורס. כל מעשיו מיוחסים על-ידי סביבתו לרקע המסוים ממנו הוא בא. התמסיר התיוגי נקלט. אני רע לכן אני הורס. אני מקלקל הכל. אני גונב. אני סוחב מאחרים, סימן שאני רע.

הקרקע המכינה מעניקה גושפנקה חוקית ומתירה לתמסירי התיוג להיקלט על-ידי ג'נה הצעיר. תחושתו נוצרת אט-אט עד להווייה השלמה. אכן, הוא אמר לעצמו, אני ג'נה הגנב. קרקע מכינה, התנהגות סוטה וסטיגמה יוצרים, איפוא, את התחושה ההווייתית. במקרה של ג'נה, תחושה זו היא שלילית.

תיוג וסגנון חיים

תכונות יחודיות שונות יוחסו לעם ישראל. ביניהן מצויה התכונה לקשיות עורף. המבטאת עקשנות וסרבנות. עיון במקרא מורה לנו את השתלשלות העניינים, עד לאותה קביעה אלוקית (שמות ל"ג, 5).

כמבוגר, וכד'. בהתאם לכך, הוא לומד לראות בנו סמכות מסוימת. הוא מתויג על-ידינו, כילד, כקטן, כנתמך, כיפה, כחזק, כמוצלח וכד', ובהתאם לכך הוא בונה את סגנון חייו.

כל אחר מאתנו זקוק לאשנב אל העולם. מערכת התיוג מאפשרת לראות את העולם ואת עצמנו בדרך מסוימת. תקינות או עיוות ראייתנו את העולם, היא תולדה, בחלקה, של מערכות התיוג. התיוג מסייע בבניית היררכיה מעמדית, כתוך המשפחה, במערכות החינוך והחברה. מעין, "דע מנין באת ולאן אתה הולך"... לכל תמעד במבוך החיים. החברה מלמדת את היחיד לנהוג בהתאם לנורמות המקובלות בדרכים שונות. אחת הדרכים ה"מועילות" היא דרך התיוג. אתה זוכה לחיזוק ולתוארים חיוביים אם אתה נוהג על-פי הנורמות, והנך מוכפש אם אינך שומר על הכללים המקובלים. בהמשך, אם אינך מתקן את דרכך ומיישר את עצמך עם הנורמות המקובלות, אתה הופך לילד הרע, למשונה ולשונה, לסוטה ולעבריין.

"פעם שובב תמיד שובב" – הילד השובב בגן-הילדים, מתויג ככזה גם בהמשך הקריירה הלימודית שלו. אלא אם כן הוא זוכה לעקור ממקום מגורים אחד למקום מרוחק אחר, או שהוא זוכה למחנך נטול דעות קדומות, וכד'. חמור יותר: "פעם גנב תמיד גנב" או "פעם שקרן תמיד שקרן" וכד'.

הסופר הגנב, ג'ון ג'נה (Jean Genet) הצרפתי, מתאר בספריו וכמחזותיו את התהליך שעשה אותו לגנב, להומוסקסואל ולמושחת במידותיו. הוא נולד, כילד לא חוקי, בינקותו נמסר לטיפול בבית-יתומים. כילדותו, כמוסד, הירבה לדמיין לעצמו את דמות אמו וחפץ היה למצוא אותה. בצר לו, משלא הצליח בכך, דמיין אותה כאשה מושחתת וגנבת, שכוודאי מבלה בבתי-הסוהר למיניהם. מאוחר יותר, הוא נמסר למשפחה אומנת, באחד הכפרים הצרפתיים. שם הוא למד לדעת, שהוא אינו רצוי, מפני שהוא ילד לא חוקי. פעם לא חוקי תמיד לא חוקי. טופלים עליו האשמות כאלו ואחרות. "בתחילה

הוא מסרב להעניק את חסותו לעם, ומשום כך נמנע הכיבוש של הארץ המוכטחת. בהמשך, כאמור, הופיעה ההכרזה הברורה: "אמור אל בני ישראל, אתם עם קשה עורף..." העם המתויג בעקשן וכסרבן מוסיף להתנהג כך באופן מודע. משה רבנו, הרועה את עדו, באהבה ובחמלה, מנסה להשיג הטבות לעמו בגין כך: "ויאמר (משה), אם נא מצאתי חן בעיניך אדוני, ילך נא אדוני בקרבנו, כי עם קשה עורף הוא..."

רקע קיומי מסוים (עבדות מצרים), הכשיר את העם לתגובתיות יחודית (עקשנות וסרבנות) שבהמשך, בעקבות ההתנהגות הנמשכת וההכרזה התיוגית, מתפתחת לקו אופי ויוצרת את התחושה ההווייתית.

"כשהיו רבותינו שבארץ-ישראל מנדין לאדם, היו קושרין פתקאות בזנביהם של כלבים שחורים וכותבים עליהם, פלוני בן פלוני מנודה, ומשגרים אותם בכל העיר להזהיר את העם שיבדלו ממנו" (עגנון, חש"ך, עמ' 276).

מנהגם של רבותינו היה, כפשוטו, הכרזה תיוגית, למען ישמעו העם ויתרחקו מהמנודה. לא תמיד חש האיש, המוכרז כמנודה, תחושה הווייתית שלילית. שפינוזה ודומיו יוכיחו. הכל תלוי בקרקע המכילה במערכת הפרה-דיס-פוזיציונית (אנו מכחינים בין הקרקע המכילה לבין ההתנהגות המסוימת בנוסף לתיוג עצמו). התחושה המודעת, שהפרט אכן הינו כפי שמוכרז עליו, אינה יכולה להיווצר בלעדי "הקרקע המכילה". אין בתיוג כשלעצמו, כדי ליצור התהוות עצמית, אפילו כאשר התיוג מלווה בהתנהגות מתאימה, כמו התנהגות סוטה. ברומאן החברתי של עגנון "תמול שלשום", מופיעה דמותו של הכלב בלק... "כלב חוצות... מאותם הכלבים שהיו משוטטים בירושלים עד שלא נכנסו האנגלים לארץ". כלב ללא ייחודיות ערכית, ללא צביון מיוחד, בסך-הכל, כלב סתם, כלב חוצות, כלב ללא שום גאווה כלכית. על כגון זה, אפשר לפעול בנקל... "בלק כלב פשוט היה" (שם, עמ' 469). יצחק קומר, גיבורו של עגנון, גרם לו לבלק לצאת מאלמוניותו

עקשנות וסרבנות הנן מאפיינים פאסיביים לסגנון חיים, המעניקים לפרט תחושת שליטה. סגנון החיים מבטא את הדרך המסוימת המעניקה לפרט או לחברה תחושת קיום ושליטה במצב. בני אברהם, יצחק ויעקב, הפכו לעבדים. צאצאים של נכחרי ה' שועבדו. רגשי הנחיתות על חוסר-האונים מול הענק המצרי הולידו הרגשות מכאיבות. הנחיתות האישית והחברתית השפיעה על בני יעקב וגררה אותם לבקש פיצוי אישי. הם חיפשו דרך לעילוי עצמי. אמנם, "עבד אנוכי, אך נותרתי בן אברהם". הלא-מודע האישי והקולקטיבי של כל אחד ואחד, לא יכל להתיר לבני יעקב לסגל לעצמם כמודע את הנכנעות המוחלטת. התנאים הקשים שנמשכו מאתיים ועשר שנים, הובילו אותם לבחור בנוסח חיים שיבטא עצמיות. קשיות העורף ביטאה כוח, שמנע את התבטלותם והותיר את הנוגש חסר-אונים. כתנאי העבדות, היתה העקשנות ביטוי לכוח קונסטרוקטיבי. לא כן, משנגאלו מעבדות לחירות.

"ויאמר ה' אל משה, ראיתי את העם הזה, והנה עם קשה עורף הוא" (שמות, ל"ב, 9). ציון עובדה, שיתכן והתנאים החדשים של חירות ואדנות, היו גוררים את עידונה ואולי אף את ביטולה. במדבר הוסיפו בני ישראל לנהוג באותם מנגנוני הגנה, שהתאימו בעבר לימי שבתם במצרים, אך לא למעמד החדש ששבו לזכות בו. בחרונו, בכעסו, מעניש אותם המקום: "כי לא אעלה בקירבך, כי עם קשה עורף אתה" (שמות, ל"ג, 3). ומייד באה הקביעה האלוקית בהכרזה התיוגית הברורה: "ויאמר ה' אל משה, אמור אל בני ישראל, אתם עם קשה עורף" (שמות, ל"ג, 5). קשיות עורפו של עם ישראל, שסייעה לו בימי שיעבודו במצרים, והוסיפה לסייע לו באלפיים שנות הגלות שבאו עליו מאוחר יותר, היתה לאבן נגף בראשית דרכו, כעם נגאל, וכמעט הביאה לכליונו... "דגע אחד, אעלה בקירבך וכיליחך" (שמות, ל"ג, 5).

הרקע ההתנהגותי של העם הוא של קשיות עורף. העובדות מוכחות בשטח. הקדוש-כרוך-

צפור, שביקש לקלל את ישראל ("לכה-נא, ארה לי את העם הזה"; במדבר, כ"ב, 6). הכלב יוצא מסתמיותו, הוא מעתה כלב "בעל שם" ובתוספת מזהירה: כלב משוגע. "וכשהגיע הכלב למאה שערים... וביקש לישב בשלוח ולנוח מיסוריו, נודעוזה כל מאה שערים כולה, וכל מהלכי שתיים — אנשים, נשים ותינוקות התחילו רצים כבהלה" (עגנון, תש"ך, עמ' 277). כלב שוטה בעיר, הכל נידו אותו. הרעב הציק לו "ושוב חזרו מעיו לקרקש והרעב חזר להציקן... ושום אדם לא היה בחוץ. כנגדם כל החנויות פתוחות וכל מיני מאכל מונחים. נטל מכל הבא בפיו ואכל כל שובעו. ואחר שמילא כרסו בכל מיני דברים, הלך אצל חורו" (שם, עמ' 280). לפנינו ההידרדרות של "כלב סתם", שהנסיכות הפכו אותו לכלב משוגע וגנב.

הכלב הנרדף לא יכול למצוא מנוח; הוא היה נע ונד ואולץ לנדוד אל בין הגויים... "אפשר ישראל רחמנים בני רחמנים נעשו פתאום אכזרים, ועשיו וישמעאל רחמנים... וכך היה מחטט בשכלו, אכל השכל הכלבי לא הספיק לעמוד על אמיתות הדברים... לבסוף, בא לכלל דעת ששמץ פסול יש בו שמשניאו על הבריות, שעדיין לא חלה את הקלקלה באחרים, כאותם בריות בני-אדם שרואים את עצמם טהורים כמלאכים ואת האחרים הם רואים כשדים ורוחין" (שם, עמ' 283-284). הכלב (או יצחק קומר), אינו מנסה להגן על ה"אני הכלבי" שלו, באמצעות מיכניזמים להגנת ה"אני" השכיחים. כגון ההיטל (פרוייקציה), המטהר את האדם. הכלב (יצחק קומר) הוטרד מדוע ישראל דוחים אותו. הוא חיפש דרכים מדרכים שונות, כדי שירצו אותו, אך ללא הועיל.

ההידרדרות החלה משתלטת עליו... "אבריו העלו חלודה וכל גופו העלה סירחון" (שם, עמ' 285). ככל שניסה להתקרב לבריות, כן נדחה עוד יותר. אמנם, לעתים הקרהו המקרה ונדמה היה לו שאינו דחוי יותר, אך זו הייתה אשלייה: הגורם לא הובן על-ידו: פשוט, חבורת החסידים שעברה על פניו לא השגיחה בו, והזקן שפגש

ומסתמיותו. הוא "כתב עליו כמה אותיות", ואולי בלא משים עשה זאת (שם, עמ' 275). אך בכך סייע בקביעת "גורלו" של הכלב. אכן, אנו קובעים לא מעט את גורל זולתנו, ולא פעם בלא כוונה. "התחיל המכחול (של יצחק) מטפף. לא נסתפג המכחול עד שהיה כתוב על עורו של הכלב... כלב משוגע. נסתכל יצחק בכלב והיה שמח... בעט (יצחק) בכלב כדי שישוטט בעיר ויפרסם את מעשיו" (שם, עמ' 276). אנו מתייגים את זולתנו, ויש בחיוג זה כדי להעניק לנו תחושה של עליונות. עצמיותנו נמצאת מתעלה ככל שנצליח לחייג את זולתנו בנחיתות גדולה יותר.

לא פעם, אין המתויג יכול להבין את מישמע אוזניו. אם זה תלמיד בפני רבו ואם זה בן בפני אביו, שחרון-האף העביר אותם על דעתם. "פער הכלב פיו והציץ עליו (על יצחק) בתמיהה. הרי טיפל עמו בחיבה ולבסוף כועט בו. השפיל עיניו למטה. עיניו של זה מחייכות ורגליו כעוסות (= מסר כפול). השפיל (הכלב) את זנבו ועמד שפל זנב ונמוך רוח" (שם, עמ' 276). לולא בכלב חרצות עסקינן, לא הייתה תגובתו כן. היה הוא מתנפל על יצחק או לפחות מעניק לו נביחה הגונה, בדומה לכלביו של ה"רגל המתוקה" שהתקיפו את יצחק שלוש פעמים. הכל תלוי בטבעו וברקעו של הכלב. בדומה, הכל תלוי בטבעו וברקעו של האדם.

מעשה יצחק — יהיו נימוקיו העמוקים אשר יהיו — מקרבים את הכלב קירבה מסוכנת לתחומו הפנימי של האדם. פורענות איומה הוטלה על הכלב. אותו "בעל הכלי הלח", הוא שגרם לו להיות נרדף. שתי המלים, שהצבע כתב על גבי עורו, שינו כהרף-עין את עולמו הכלבי, את מקומו בין בני-אדם (קורצווייל, תשכ"ג, עמ' 106). הכלב מוצג בפנינו בשני ממדיו: ככלב סתמי, וכמייצג בסמליותו את גורלו של יצחק קומר, גיבורו של עגנון.

מנהל בית-הספר אליאנס, קורא "כלב" — "כדרכו משמאל לימין" — וכך שמו בישראל בלק... האיז הסמליות שבשם ברורה?! בלק בן

ייעודו תפקיד של אסירים. כל תת-קבוצה נתבקשה לתפקד כהתאם לתפקיד שיועד לה. כל בני הקבוצה נבדקו בטרם ניסוי ונמצאו כשירים לניסוי: כולם היו בריאים בנפשם ויציבים במערכות התנהגותם. משהחל הניסוי הוא נמשך שישה ימים בלבד. תת-הקבוצה שיועדה לתפקידי הסוהרות, מילאה את התפקיד באדיקות יוצאת מהכלל. הם התייחסו לחבריהם, מתת-הקבוצה השנייה, כצורה בלתי-נסבלת, בלתי-אנושית, וכצורה סאדיסטית. בני תת-הקבוצה השנייה איבדו מיכולת התיפקוד התקינה. הם הפכו לאנשים חרדים ונכנעים, ודואגים לעורם. הם היו טעוני-איכה כנגד חבריהם מהעבר הלא-רחוק. הם איבדו את בטחונם.

אמנם, הסיטואציה הניסויית שיועדה ל-סטודנטים לפסיכולוגיה, היה בה כדי להשפיע על קיצוניות ההתנהגות. המחויבות להצליח בתפקיד הניסויי עשתה את שלה. אך יקשה להתעלם מעובדת היסוד, שחל שינוי מהותי בכל התנהגותם האנושית; התפקיד השתלט עליהם. נוצרה התואמות בינם לבין מה שנראה להם כמחוייב על-ידי התפקיד.

גורמים בתהליך התיווגי

התיווג חיוני למתייג. הוא מהווה דרך מוצא לתוקפנות המצטברת. הוא מהווה אפיק להשלכת האשם בזולת, ובכך הוא מעניק תחושה של עילוי עצמי. יש בו כדי להעניק אשלייה של הישגיות יחסית, ובמיוחד כאשר המציאות מקשה על הפרט לממש את שאיפותיו.

התפקיד שהוטל על הסטודנטים ה"סוהרים" של זימברדו, העניק להם תחושה של כוח. כאמצעותה הם לחצו על חבריהם וניסו לחייגם כאסירים. התפקיד היווה דרך מוצא לתוקפנותם, והעניק להם את האשלייה של יכולת. עם כל זאת, יש מקום לשער, כי בהמשך היו ה"אסירים" מרימים ראש ומונעים את ההשתלטות עליהם. ה"אסירים" היו נטולי

היה סומא, ואותו כחור, שלא נטפל לו, "לימד את עיניו שלא להסתכל בעולם הזה", והאדונית הישראלית "לא ידעה לקרות בלא ניקוד"... לכן, "דומה (הכלב), שניתקן פגמו ושוב אין לו להתיירא. נטל מידה של יהירות, כאילו כל העולם נתרצה לו" (שם, עמ' 288).

כוחו של תיווג

תפיסת החושים של האדם היא חלשה. ניסוייו של אש (1951, 1956) הוכיחו זאת. שליש מהנבדקים בשיפוטי תפיסה השיבו תשובה לא נכונה, היות והושפעו מהתשובות הלא נכונות של בני הקבוצה. היו ביניהם שתפיסתם הוויזואלית הושפעה על-ידי הקבוצה כך שראייתם עוותה; קצתם, השפיעה שמיעתם על כל תפיסתם, וקצתם החרו-החזיקו בתשובה הלא נכונה, מפני שלא יכלו לעמוד בלחץ הקבוצה: אם כולם אומרים כך, כנראה שזה כך. העיוות התפיסתי מכריע בסבירות גבוהה יותר, ככל שהמשפיעים הם בעלי סטאטוס גבוה יותר.

יש בעובדות אלו בכדי להבהיר, כי מי שגדל ב"קרקע מכינה" מסוימת, והוא נתון למערכת מתייגת, יושפע על-ידיה עד כדי כך, שיתחיל לחוש ולהתנהג בהתאם לאותם תמסירים.

יש בפונקציה המוטלת על האדם, בכדי להיות קיצור דרך ולהיות בוזמנית קרקע מכינה ומערכת מתייגת כאחד. אם נהרהר, דרך משל, באנשי צבא או משטרה, וכיוצא באלה, נראה בהשתנות הדימוי העצמי של אנשים אלה, ובהתהוותה של עצמיות המותאמת לתפקיד. התפקיד מאפיל עליהם.

מעניין הדיווח המחקרי של זימברדו (1971) המבהיר כי אף בסיטואציה ניסויית, ניתן להשפיע על ההתהוות העצמית הזמנית. בכלא מאולתר, שנקבע במרתף של המחלקה לפסיכולוגיה של אוניברסיטת סטאנפורד, הוכנסה קבוצה של סטודנטים. הם חולקו שרירותית לשתי תת-קבוצות. לכל אחת מתת-הקבוצות ייעודו תפקיד מסוים. לתת-קבוצה אחת ייעודו תפקיד של סוהרים ולתת-הקבוצה השנייה

לתוצאותיה במישור הפסיכולוגי (רוטנברג, 1976, עמ' 452).

לסברתנו, משהו בסיסי ויסודי יותר מקדים את כל הגורמים האחרים (עיין רוטנברג, 1976, עמ' 454). דהיינו, ה"קרקע המכינה". בתקופות הראשונות של החיים נוצרת אותה ה"קרקע המכינה" ובהתאם לטיבה, יקלטו או ידחו לאחר מכן התיוגים החברתיים.

ההתהוות התיוגית

אמיל קואה סבר, כי יש בכוח הדימוי, ביכולת המחשבה, וכן בשימוש בנוסחאות מסוימות, בכדי ליצור התהוות, לשנותה, או אף להשפיע על מהלכן של תופעות פיזיולוגיות (כמו הפחתת חחושת הכאב), או בכדי להתמודד עם ההשפעות של תסביכים נפשיים במובן הפסיכיאנאליטי. הוא האמין בכוחם של התמסירים החיוביים והשליליים, הבאים לידי שימוש על-ידי האדם על עצמו. שימוש בנוסחאות מסוימות שכאלה יכול להשפיע על האדם. השחקן על הבמה, הפועל על עצמו באופן סוגסטיבי, מצליח להתגבר על עצמיותו המודעת ולחוש כדמות שאותה הוא מייצג.

החשיבה, ככוח, יכולה לשלוט גם על התיפקודים האוטונומיים. הוכחה יכולת הפקרה הרצונית על הפעולות האוטונומיות (לאנג, 1970). חולי-לב למדו לשלוט באמצעות תהליכי דימוי ומחשבה, על פעימות לבם. הם שמרו על התוצאות החיוביות בין כותלי בית-החולים וכן, לזמן-מה, גם כאשר שוחררו לביתם (וייס ואנגל, 1971). באותם המקרים, שסיפקו לנבדקים מידע על השינויים של גלי המוח (א.א.ג.) או של שינויי לחץ-הדם, או של השינויים בחרשים הלב (א.ק.ג.), הצליחו החולים, בכוח מחשבתם, לשנות את המימצאים. כל האמור מצביע על הכוח הטמון בדימוי וכמחשבה. יש בכוחה של המחשבה ההכרתית להיהפך ליסוד היוצר הווייה. מתברר, אם כן, כי שליטת האדם אינה רק על מערכת העצבים הרצונית, אלא גם על איברים המעוצבכים על-

"קרקע מכינה". הניסוי היה קשה על ה"אסירים" והשפיע לרעה על רוחם. הם ניסו למלא את המשימה שהוטלה עליהם. הם היו מחזיקים מעמד בסבלם עד לזמן מסוים, ובלית ברירה הם היו מתנגדים ומתקוממים. בדרך כלל, עובר זמן עד אשר אדם, המואשם, נאשם ונאסר, מעפל את העוכדה, שהינו אסיר, וגרוע מכך, חש שהוא פושע.

הרחייה הנמשכת של העברייני גוררת את התגובה הדינאמית, המתכטאת בהזדהות יתר עם הדימוי השלילי. בהמשך, יוכל הפרט לפעול בתגובת היפוך של העולם הנורמאטיבי. כדרך לשלילת המסגרת, שלא ידעה לקלוט אותו. כל זאת, כתנאי מפורש שהיו דברים בגו. הפרט יודע שהוא חטא, שהוא פושע. היתה "קרקע מכינה". נוצר האישום הפנימי.

תחושת האוטונומיה של ה"אסירים" בניסוי זה, צימצמה את מידת האוטונומיה שלהם. לסטודנטים "אסירים" אלה היתה מטרה: למלא תפקיד בניסוי מסוים. לכן נראה לנו, כי יכולת הבחירה שלהם לא נפגמה. עצמיותם היסודית נותרה שרירה וקיימת, ומכאן שתגובתם המורדת לא היתה מאחרת לבוא. ייתכן אף שהיא היוותה את הגורם האמיתי להפסקת הניסוי. מחקר דומה נערך על ידי רוזנהאן (1973). במחקר זה לא פעל התיוג החברתי על רוזנהאן ובני קבוצתו. הם התחזו לחולי-נפש, וכתור שכאלה התקבלו לבתי-חולים שונים. הם תויגו שם כחולים. ההתייחסות אליהם היתה כאל חולי-נפש, אך לא היה בתיוג השלילי הזה בכדי להשפיע על תיוגם העצמי החיובי. רוטנברג (1974, 1976) מייחס זאת למידת המשמעות שמעניק המתויג למתייג. לסברתו, היחס בין תיוג חברתי לבין תיוג עצמי (Self Labelling), הינו פונקציה של מידת המשמעות שבה מתייחס היחיד המתויג אל הזולת המתייג בהקשר של התיוג הספציפי. לאמור, לא די לקבוע, כי תגובות סטריאוטיפיות מסוימות כלפי המתויגים נהוגות בחברה (שור, 1971), בלי לקבוע מהי השפעתן הדיפרנציאלית על אנשים אלה. תגובה חברתית איננה זהה

רשמים אלה, שנקלטו על-ידי הילד ומהווים את ה"קרקע המכינה" שלו, הם הבסיס לקליטתם או לדחייתם של המסרים החדשים.

משום האמור לעיל, מזהיר קואה (שם, עמ' 86-87) את ההורים ואת המחנכים בכל הקשור באווירה האופפת את הילדים. "בהם, בילדים, עלינו לנהוג בזהירות יתירה. אל תת-ההכרה של הילד נקל להגיע. כוחו הבורר חלש הרבה יותר, ולכן הרשמים מתממשים בו ביתר-שאת. רשמים אלה הם חומר הבניין, שממנו יבנו חיי הילד, ואם החומר גרוע מה יהא בסוף הבניין? ובכל זאת, רוב האמהות הנותנות לבן לילד וכוונתן טובה, זורעות יום יום זרע של חולשה כמות בניהן... כל מה שכריאות הילד חלשה יותר, הוא רגיש יותר לסוגסטיות מזיקות... הדברים האמורים נכונים, גם ביחס לחינוכו השכלי והמוסרי". תת-ההכרה, לדעת קואה, הוא מאגר הזכרונות ומשכן העצמיות. הוא תחנת-הכוח של האדם, מושב הרגשות האינסטינקטיביים. הוא המספק את הכוחות הנפשיים המניעים את הפעולות השכליות, ומפקח על התהליכים הפיזיים, כמו עיכול, זרימת הדם, הנשימה, קצב פעולת הלב, ועוד. החלק התת-הכרתי הוא הנותן קיום או פוסל מסרים הנקלטים על-ידי החלק ההכרתי שבנו. הוא נמצא ביחסי גומלין דינאמיים עם ההכרתי. הוא המפעיל אותנו, והוא המפליא ביכולתו לממש אידיאות.

אחרית דבר

התגובות החברתיות משפיעות על הפרט. ההשפעה גוררת את התהליך ההתהוותי, כאשר התהליך הפנימי, התוך-אישי, מתרחש על בסיסה של "קרקע מכינה".

ה"קרקע המכינה", היא התולדה היסודית של תהליכי ההפנמה וההזדהות, המתרחשים במיוחד בשנים הראשונות לחיים.

התיוג החברתי יוצר תיוג עצמי, כאשר קיימת "אוזן קשבת" פנימית לאותם מסרים. ה"קרקע המכינה" בוררת לה, בדרך כלל, מסרים חברתיים מסוימים, הכנויים על-פיה, והמסייעים

ידי המערכת העצבית האוטונומית. קואה סבר, שיצירת "המערך הממשי", לאמור, יצירת ההווייה החדשה, אפשרית, אם אכן היא תתקבל על-ידי תת-ההכרה של האדם. "כל אידיאה הבאה לשכלנו ההכרתי, אם נתקבלה על-ידי הבלתי הכרתי, נהפכת על-ידו לממש ומאותו הרגע נעשית היא לאלמנט מתמיד בחיינו" (ברוקס, 1977, עמ' 41). התוצאה הפיזית, או השכלית, מתאימה תמיד לאידיאה הרווחת כמות, ואין זה מן ההכרח, שזהותה תהיה כשל המחשבה הבאה מן החוץ (שם, עמ' 40). כאשר המחשבה, שבאה אל הכרתנו, עוברת ונבדקת על-ידי החלק התת-הכרתי, הריהי הופכת לחלק כלתי נפרד ממנו. כהמשך, היא תחזור ותשפיע על תהליכי ההכרה, כיונקה מן האנרגיה של תת-ההכרה. היא מוסיפה לתחושת ההווייה שלנו וקובעת את מצבנו השכלי והגופני, ובהמשך היא מסייעת לגיבוש תחושת עצמיותנו. אידיאה או מסר הבאים אל הכרתנו ואינם נקלטים על-ידי תת-ההכרה, נפלטים החוצה ואינם מהווים גורם משפיע על ההווייה העצמית של הפרט. קבלת האידיאה או דחייתה על-ידי תת-ההכרה חלויה במערך האסוציאטיבי. האידיאה תתקבל, אם היא תגרוור אחריה אידיאות דומות המעניקות הרגשה מאותו המין. האידיאות תתקבלנה, אם כתת-ההכרה יהיה קיים מערך קולט. האידיאה תידחה באותם המקרים שהאסוציאציות הנוצרות הן של אידיאות מתנגדות, שמטענן הרגשי הוא ממין אחר. האידיאות האחרות, המתהוות בדרך האסוציאציה, דוחות את האידיאות החפצות להיקלט.

ישנם מסרים המסוגלים להגיע מאליהם אל תת-ההכרה, ולקבוע להם שם משכן, בלא שיהיה מעורב בכך רצון הפרט או כחירתו. ככל שהילד רך יותר בשנים ותלוי בזולתו, כן יהיה קל הדבר. כוחו הבורר של הילד הרך חלש. הרשמים נקבעים בו בנקל, ומתממשים בו ביתר-שאת. רשמים אלה יוצרים את ה"קרקע המכינה" של הפרט. חיינו בעתיד יהיו תלויים באותה "קרקע מכינה" השוכנת ברובה כתת-ההכרה שבו.

הסתברותיים; וכן את התהליך התיוגי החברתי, שהנו הכוח המזהה אשר מגבש ומקבע, בסופו של דבר, כפי שמציין שוהם (1981, עמ' 135), את חזותה החברתית של הסטייה, או של התהוות אחרת, ומוציא מהכוח אל הפועל את חוצאותיה החברתיות.

להתהוותו של התיוג העצמי. ש ותיוג עצמי זה גורר את התיוג החברתי, ובתהליכים של "הזנה הרדית" תתחזק ההתהוות התיוגית. על מודל הקונפיגורציה לכלול, משום כך, את ה"קרקע המכונה", את ההתנהגות המסוימת (חיובית או סוטה), המהווה גורם מכין ומעשיר, לחיוב או לשלילה, והמבוטא כמונחים

ביבליוגרפיה

- אדד, מ'. האלימות בהיבט אינטגראטיבי. *עבריינות וסטייה חברתית*, 1980, 18, 5-24.
 ברוקס, ס"ה. האוטו-סוגסטיה לפי אמיל קואה. תל-אביב: אלף, 1977.
 גיורא, צ'. פסיכופתולוגיה: גישה קוגניטיבית. תל-אביב: ספירוס, 1979.
 ליינג, ר"ד ואסטרסון, א'. הטירוף, שפיות הדעת והמשפחה. תל-אביב: גומא, 1977.
 ליינג, ר"ד. האני החצוי. תל-אביב: הקבוץ המאוחד, 1978.
 סארטר, ז"פ. מבחר כתבים, חלקים א, ב, תל-אביב, ספריית פועלים, הקבוץ הארצי, 1972.
 עגנון, ש"י. תמול שלשום. תל-אביב: שוקן, 1960.
 קאמי, א'. מיתת אושר. תל-אביב: עם עובד, 1980.
 קורצווייל, ב'. מסות על סיפורי ש"י עגנון. תל-אביב: שוקן, 1963.
 רוטנברג, מ'. תיאוריות של תיוג עצמי: מימצאים פרלימינאריים בקרב חולי-נפש. *מגמות*, 1976, 22, 466-449.
 שוהם, ש"ג. הסוציולוגיה של האבסורד. תל-אביב: שוקן, 1971.
 שוהם, ש"ג; רהב ג'; ואדד, מ'. קרימינולוגיה. תל-אביב: שוקן, 1980.
 שוהם, ש"ג. הערכה מחדש של תורת הסטיגמה החברתית. *מגמות*, 1980, 26, 150-131.

- Asch, S. Effects of group pressure upon the modification and distortion of Judgement. In M.H. Guezkow (Ed.) *Groups, Leadership and Men*. (Pittsburgh: Carnegie, 1951, pp. 117-190).
 Asch, S. Studies of independence and conformity: A minority of one against a unanimous Majority. *Psychological Monographs*, 1956, 70.
 Becker, H.S. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press, 1963.
 •• Becker, H.S. Whose side are we on? *Social Problems*, 1976, 14, 237-294.
 Bergson, H. Le rêve. *Revue Scientifique*, 1901, 4, 58-62.
 Bergson, H. L'Effort mental. *Revue Scientifique*, 1902, 51, 3-17.
 Camus, A. *The Myth of Sisyphus*. New York: Vintage, 1961.
 Camus, A. *La Mort Heureuse*. Paris: Editions Gallimard, 1971.
 Erikson, E. The problem of identity. *Journal of the American Psychoanalytical Association*, 1956, 4, 56-121.
 Erikson, K.T. Notes on the sociology of deviance. *Social Problems*, 1962, 9, 307-314.
 Erikson, K.T. The functions of deviance in groups. *Social Problems*, 1959, 7, 98-107.
 Gardner, R.A. and Gardner, B.T. Teaching sign language to a chimpanzee. *Science*, 1969, 165, 664-672.
 Genet, J. *Notre Dame des Fleurs*. Paris: Editions Gallimard, 1948.
 Genet, J. *Journal du Voleur*. Paris: Editions Gallimard, 1949 (edition de 1971).

- Genet, J. *The Balcony*. London: Falser and Falser, Grover Press, 1980.
- Genet, J. *The Blacks*. New York: Grover Press, 1960.
- Genet, J. *The Screens*. London: Faber and Faber, 1963.
- Goffman, E. *Stigma*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1963.
- Jeanson, F. *Sartre Par lui même*. Paris: Edition du Seuil, 1968.
- Kamiya, Y. Conscious control of brain waves. *Psychology Today*, 1968, 1, 57-60.
- Laing, R.D. and Esterson, A. *Sanity, Madness and the Family*. London: Tavistock Publications, 1964.
- Lang, P.Y. Autonomic control or learning to play the internal organs. *Psychology Today*, 1970, 4, 37-41.
- Piaget, J. *The Psychology of Intelligence*. New York: Harcourt Brace, 1950.
- Piaget, J. *Le Jugement Moral Chez l'Enfant* (avec le concours de sept collaborateurs). Paris: Presses Universitaires de France, 1969.
- Rosenham, D.L. On being sane in insane places. *Science*, 1973, 79, 251-258.
- Rotenberg, M. Self-labelling: A missing link in the society reaction: Theory of deviance. *Sociological Review*, 1974, 22, 335-354.
- Sartre, J.P. *Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology*. London: Methuen, 1958.
- Schur, E.M. *Labelling Deviant Behavior*. New York: Gardner Press, 1971.
- Shoham, S.G. *The Mark of Cain*. New York: Oceana Publications, 1969.
- Shoham, S.G. *Social Deviance*. New York: Gardner Press, 1976.
- Warren, A.B. and Johnson, J.M. A critique of labelling theory from the phenomenological perspective. In R. A. Scott and J. D. Douglas (Eds.), *Theoretical Perspectives on Deviance*. New-York: Basic Books, 1972.
- Weiss, T. and Engel, B.T. Operant conditioning of heart rate in patients with premature ventricular contractions. *Psychosomatic Medicine*, 1971, 33, 301-321.
- Zimbardo, P. *The Psychological Power and Pathology in Imprisonment* (A statement prepared for the U.S. house of representatives Committee on the judiciary subcommittee No. 3). Hearings on prison reform, San Francisco, October, 1971.

השפעת חיזוקים מילוליים על עבודת אסירים

יוחנן ורזנר

בית-הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל-אביב
והמחלקה לקרימינולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן

להשתתף בפעילות משקמת צריכה להרחיב את אלה, המחפשים דרכי שיקום בבית-הסוהר. מלנסות להביא את האסירים לידי פעילות כזאת. את התהליך הקודם להשתתפות בפעילות כלשהי אפשר להגדיר כתהליך של עריכת חוזה תליות — Contingency Contracting Process (חומי ואח', 1969). תהליך זה הוא המשא-והמתן הגלוי, או המרומוז, המתנהל בין המבצע בכוח של ההתנהגות לבין זה המווסת את תוצאות ההתנהגות הנדונה. אם תוצאות אלה רצויות למבצע, מדברים אנו על עריכת חוזה תליות (עח"ת) חיובית; ואם תוצאות ההתנהגות הנדונה בלתי רצויות למבצע, מדברים אנו על עח"ת שלילית. אני מציע לראות את מידת ההשתתפות של חברי הסגל והחוסים בפעילות הפורמלית של בית-הסוהר כמושפעת משני משתנים עיקריים: א. מידת ההסכמה עם מטרות המוסד; ב. סוג העח"ת. שני משתנים אלה מגדירים ארבעה מצבים אפשריים:

הנחה מקובלת היא על מרבית החוקרים העוסקים במה שנעשה בתוך בתי-הסוהר ועל חלק מהעובדים המועסקים בהם, שהאסירים הם לרוב מחוסרי מוטיבציה לעסוק בפעילות יצרנית, וקשה להביא אותם לידי פעילות כזאת. המשאבים הקיימים במרבית בתי-הסוהר אינם מאפשרים הנהגת צעדים, שאולי היו משנים מצב זה, ולו במקצת; העובדה שאסירים מבלים שעות ארוכות מזמנם באפס מעשה, בשיעמום וכבטלה, נובעת מכך, לפחות בחלקה.

כניסת אסירים לבית-סוהר נעשית בניגוד לרצונם, ועבור מרבית האסירים, גם שהייה שם כפוייה. סביר, אם כן, להניח כי מידת השתתפות האסירים בפעילות משקמת תהיה מוגבלת, במיוחד בהשפעת תח-התרבות של החוסים, הנוטה להשפיע על חבריה נגד השתתפות. אולם, כפי שאי-הרצון של הנשפט להיכנס לבית-הסוהר אינו מרחיע את האחראים מלוודא, שהנשפט אכן יפנס אליו, כך אין ההתנגדות

לוח מס' 1

השתתפות סגל וחוסים בתכנית פורמלית

מוסכמות	לא מוסכמות	מטרות
		עח"ת
השתתפות סלקטיבית	אין השתתפות	שלילית
השתתפות מלאה	השתתפות זמנית	חיובית